

лости. Щоб стати справді новим словом у розвитку літератури, вони повинні схрестити традицію з сучасністю» [6, с. 91]. Дослідник полемізує з тими, хто доводить тезу про знецінення і вигасання народної творчості у сучасну епоху. Форми і прояви фольклору можуть змінюватись, незмінним залишиться його головне покликання – бути носієм і хранителем тяглості, через яку проходить «нитка необривного зв'язку» між поколіннями. Вершинні здобутки національно-органічних стилів, що постають з синтезу високої літературної традиції і низової народної творчості, завжди бувають демократичними. Сталість національної субстанції (риси психології, темпераменту) зробила можливою синтез часово і настроєво відмінних елементів. Саме синтез, а не хаотичне нагромадження різнорідних явищ. Відтак переконаний комуніст Луї Арагон, який у своїх статтях виступав як пропагандист класової боротьби і роз'єднаності націй на ворожі табори, у поетичних творах постає «речником національної єдності, синтези всього творчого, що має нація, незалежно від того, в яких прошарках воно триває, живе... Національне лишається поки нація не знищена фізично, і воно, і тільки воно творить ті цінності людського духу, які має людство і якими воно заслужено пишається» [6, с. 93].

І хоча пізніше Ю. Шевельов неодноразово відмовлявся і зрікався своєї ж теорії національно-органічного стилю, ставився до неї як до перейденого етапу, не полишає враження, що перед нами одна з таких улюблених ним містифікацій і гра з читачем. Певною корекцією теорії національно – органічного стилю можна вважати запропоноване Ю. Шевельовим поняття місцевих літературних шкіл, що розвиваються у межах загального стилю, але зі своїми особливостями. Наприклад, у добі бароко, на його думку, можна виділити острозьку, львівську і київську школу [4, с. 543]. Але нам нічого не відомо про зміну поглядів ученого у частині оцінки окремих постатей, яких він вважав представниками органічного стилю (Т. Осьмачка, В. Барка та ін.). Спільним для органістів є міфологізація реальності – тобто піднесення даного в ступінь над-часового, вічного, категоріального, прагнення виявити «понад часові сутності українського світу» [4, с. 1025]. Головний образ, що мав постати з творів органістів – образ України, що формуватиме уявлення про неї в емігрантів і чужинців. Характеристика Ю. Шевельовим образу Укра-

їни, що прочитується у повісті Т. Осьмачки «Старший боярин», показує його сутнісні риси: «в цей образ влилися і природа, і національні характери, і загальний колорит, і якісь незримі аморфні частини фольклорного стилю й світосприймання, і пристрасть самого автора – і все це ірраціонально, спонтанно, стихійно створило твір справді українського національного стилю» [4, с. 613].

Але рушієм культурного процесу, його головним суб'єктом є талановита творча індивідуальність, що завжди виламується з тісних меж будь-яких «ізмів». Яскравим взірцем такої особистості в українській культурі став Тарас Шевченко, до постаті якого Ю. Шевельов звертався протягом усієї творчості. Його Шевченко – це «володар всіх історично заповіджених українській поезії стилів, їх руйнувач, комбінатор і поглиблювач, дерзновенний експериментатор і геніальний синтетик – глибоко національний і цілком позахуторянський» [4, с. 624].

Роботи Ю. Шевельова стали вагомим внеском в осмислення проблем української культури. Його роздуми про характер, специфіку, закономірності як загальнокультурних процесів, так і його окремих проявів допомагають створити цілісну, об'єктивну картину національно-культурного життя. Особливо важливим є його розгляд тих позамистецьких факторів, що тривалий час обумовлювали перебіг культурного буття на українських землях. Основний висновок вченого зводиться до того, що за усіх несприятливих умов для свого розвитку, українська культура ніколи не поривала з європейським духовним середовищем, при цьому зберігаючи власну самобутність. Перспективи подальшого культурного поступу Ю. Шевельов бачив на шляху синтезу національно-органічного начала і творчого використання кращих здобутків світової культури.

1. Дзюба І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог / І. Дзюба // Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2. – С. 5–32. 2. Корогодський Р. Така тривала відсутність, таке непросте повернення / Р. Корогодський // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія: у 3 т. – Х.: Фоліо, 1998. – т. 1. – С. 5–12. 3. Мариняк Р. Проблема притомності нації в літературній критиці Ю. Шевельова і в поезії Ліни Костенко / Р. Мариняк // Творчий доробок Юрія Шевельова і сучасні гуманітарні науки. – Х.: Лівий берег, 1999. – С. 77–81. 4. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. / Ю. Шевельов – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2. – 1151 с. 5. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни / Ю. Шевельов – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 471 с. 6. Шерех Ю. Етюди про національне в літературах сучасності / Ю. Шерех // Сучасність. – 1993. – № 4. – С. 68–93.

Дмитро Добровольський

### З досвіду впровадження української мови у вищу школу України доби «українізації»

**В статті розкрито початковий етап впровадження української мови у систему вищої освіти УСРР періоду «українізації». Визначено причини її запровадження та розглянуто законодавчі акти, що забезпечували цей процес. Окремлено досягнення й труднощі в «українізації» вищої школи України в 20-ті роки ХХ ст.**

**Initial stage of Ukrainian language' introduction into system of Higher education in the Ukrainian SSR during the period «Ukrainization» is analyzed in the article. The reasons of its introduction are defined and legislative acts, which provided this process, are considered. Achievements and difficulties of «Ukrainization» of Higher schools in Ukraine in the 1920es are also outlined.**

Зі здобуттям Україною незалежності на початку 1990-х рр. розгорнулися природні процеси сучасної «українізації» системи освіти, в цілому, та вищої школи, зокрема. Тому в нагоді стає дослідження «українізації» освіти в 20-ті рр. ХХ ст., оскільки спостерігається певна схожість вихідних умов українізаційних процесів вищої освіти України

1920-х рр. та сучасних. Вперше українізаційні процеси почалися після революції 1917 р. і здійснювалися за часів українських урядів до приходу більшовиків. Однак за більшовицької влади почала впроваджуватися масштабна цілеспрямована політика «українізації» УСРР, яка торкнулася безпосередньо і вищої школи.

Виходячи з актуальності досліджень мовних процесів, варто зазначити, що за радянських часів дослідження доби «українізації» фактично не проводилися. Суперечливі або проблемні моменти оминалися чи замовчувалися. Лише за часів незалежної України розгорнулися наукові студії за цією тематикою. Серед них можемо виділити доробок істориків академічних установ гуманітарного профілю НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Я. В. Верменич [1], Л. В. Гриневича [7], В. М. Даниленка [2], Г. В. Касьянова [3], С. В. Кульчицького [4], Л. Т. Масенко [8], В. І. Сергійчука [5]). Отже, спираючись на аналіз документів та опубліковані наукові роботи попередників, ми вивчали процес впровадження української мови, як мови викладання, у вищу школу України у 20-х рр. ХХ ст.

Одним з важливих чинників формування національної свідомості є мова, якою людина мислить, спілкується, навчається. Позиція сумнівом, мова формується під впливом соціального середовища, в процесі навчання, в тому числі і у вищій школі. Саме мова викладання у вищій школі формує «мову мислення» майбутнього спеціаліста.

Відповідно до революційних перетворень суспільства, відбувалися культурні зміни на теренах радянських республік. Оскільки вважалося, що влада Російської імперії проводила політику русифікації, то влада більшовиків мала, навпаки, надати можливості створити всі умови для самостійного розвитку національних культур. До того ж, розвиток національної культури мав бути орієнтованим на найбільш широкі соціальні прошарки: селян і робітників. Отже, національна мовна політика більшовиків була спрямована на розширення своєї соціальної бази.

В УСРР «українізаційні» процеси і запровадження української мови в освітніх закладах можна простежити на законодавчому рівні. Перелік постанов, щодо цього розпочинається з наказу Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України від 9 березня 1919 р., «Про обов'язкове штудіювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України». 21 лютого 1920 р., була видана постанова ВУЦВК «О применении во всех учреждениях украинского языка наравне с великорусским». Наступним важливим кроком став декрет РНК УСРР від 21 вересня 1921 р., «О введении украинского языка в школах и советских учреждениях». Звертає на себе увагу і той факт, що документи з розвитку української мови, прийняті більшовиками на початку «українізації», написані російською мовою.

Декрет ВУЦВК та РНК УСРР від 1 серпня 1923 р., «Про заходи рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» вважається початком процесу українізації в цілому. Не менш важливою була також постанова РНК УСРР від 27 червня 1924 р. «Про заходи у справі українізації шкіл та культурно-освітніх установ» [9, арк. 72], а також постанова ЦК КП(б)У з українізації «Об учебных заведениях и научных учреждениях» від 6 серпня 1925 р. [10, арк. 123], що фактично впроваджувала українську мову в систему освіти. З цих постанов була складена первинна і основна законодавча база «українізації» освіти. Розглянувши постанови радянського уряду УСРР початку 20-х рр. можна зробити висновок: усі мови визнавалися рівними; українська мова вважалася мовою більшості населення, що проживало на теренах УСРР та мала бути основною мовою у республіці. Російська мова визнавалася загальносоюзною і мала вивчатися паралельно з україн-

ською, але основною мовою діловодства, навчання та спілкування мала стати мова більшості, тобто українська. У тій місцевості, де етнічна більшість була не українською, мала вивчатися та використовуватися в діловодстві мова цієї етнічної більшості паралельно з українською.

Положення постанов про рівноправність мов створювали певні колізії при практичному виконанні закону. Наприклад, в інститутах студенти, які формально не бажали вивчати українську мову і не були українцями, могли вимагати на «законних» підставах навчання мовою їхньої національності. Свідченням цього можуть слугувати слова В. Я. Чубаря на засіданні комітету з українізації від 3 січня 1927 р.: «насчет образования – тут самый острый момент и логика вещей, что будут требовать ВУЗы для нацменов... ничего плохого нет, но когда мы разбогатеет, тогда другое дело» [11, арк. 17]. Звісно, можливості для надання освітніх послуг різними мовами навіть на рівні вищої школи не було.

Впровадження української мови в систему вищої освіти відразу було пов'язане із серйозними проблемами. За часів Російської імперії навчання проводилося винятково російською мовою, а українською мовою володіли поодинокі викладачі. Тому постало питання про відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів для вищої школи, які могли б викладати українською мовою. Вирішення цієї проблеми було б можливим за умови підготовки нових педагогічних кадрів (які б оволоділи українською мовою) через систему аспірантури [12, арк. 26].

Постановою комісії з українізації при ЦК КП(б)У запроваджувалася вимога для усіх, хто вступав на навчання до аспірантури, складати іспит, який визначав рівень знання української мови. Було визначено також перелік дисциплін та термін переходу на викладання українською мовою. Для тих, хто зовсім не володів українською мовою, було передбачено проходження відповідних мовних курсів [13, арк. 79]. Одним з інших напрямків вирішення кадрового питання для вищої школи стало запрошення викладачів з еміграції [14, арк. 108].

На практиці проблема оволодіння українською мовою для окремих викладачів виявилася досить непростою. Як зазначалося під час обговорення цієї проблеми на засіданні політбюро ЦК КП(б)У від 30 червня 1925 р., українських науковців, яких можна запросити з еміграції, не вистачить для вирішення нагальної потреби у викладацьких кадрах. Стосовно викладачів, що вже працювали і не бажали переходити на викладання українською мовою, постало питання про їхню невідповідність вимогам партії, яка проводила курс «українізації». Оскільки їх діяльність, фактично, перешкоджала партійному курсу, то вона мала сприйматися як антибільшовицький ухил. Отже, для виправлення становища пропонувалося «комунізувати» викладачів, що здійснювали спротив [15, арк. 109].

Відмова від викладання українською мовою з боку частини викладачів була пов'язана, як правило, з декількома причинами, а саме: з традицією викладання російською, що склалася за часів Російської імперії; із зневажливим ставленням до української мови, як до мови народної, а не наукової. Наприклад, на засіданні комітету з українізації наводилися висловлювання професора ХТІ П. П. Копняєва: «я ненавижу и не желаю изучать этот собачий язык» [18, арк. 28]. Значним чинником була нерозробленість української наукової термінології та відсутність відповідних словників і підручників [17, арк. 111]. Хоча поступово ситуація з друком наукової літератури істотно покращилася.

Так, у державному видавництві України наукової літератури було видано за 1923–1924 рр. 67 книг, з них 23 українською мовою; за 1924–1925 рр. – 177 книг, з них 77 українською мовою; за 1925–1926 рр. – 77 книг, з них 58 українською мовою [18, арк. 34]. Задля покращення ситуації та вирішення проблеми нестачі відповідних словників і підручників планувалося залучити Українську академію наук [19, арк. 108]. Важливим також був той факт, що серед професури вищих навчальних закладів відсоток українців не складав абсолютної більшості в порівнянні з кількістю викладачів інших національностей. Так, за інформацією Наркомпросу в 1924–1925 навчальному році серед професорів інститутів нараховувалося 74 українця, 63 росіянина, 76 євреїв, та 21 представник іншої національності [20, арк. 41].

Одночасна «українізація» системи вищої та середньої школи привела до того, що серед випускників старших класів, які вступали до ВНЗ, рівень знання української мови залишався низьким. До того ж частка українців серед студентства зростала досить повільно. Відповідно, після закінчення інституту до аспірантури йшли особи, які володіли українською мовою також досить посередньо. Для подолання проблеми незнання студентами української мови у ВНЗ запровадили обов'язковий мовний курс на першому році навчання. Для тих студентів, які не вивчили українську мову на першому курсі, продовжувалося її вивчення на другому [21, арк. 1]. Не менш важливою проблемою залишалося матеріальне забезпечення процесу українізації вищої школи. Постійна нестача підручників та посібників обумовлювалася не лише проблемою їхньої розробки, але й нестачею коштів на публікації. Так само і з курсами українознавства, де безпосередньо навчали українській мові. Щоб забезпечити їх усім необхідним і відкрити такі курси у великій кількості в середині 20-х рр., потрібно було знайти достатньо коштів. За умов відновлення економіки після громадянської війни та розподілу коштів із загальносоюзного бюджету, це було досить проблематично.

Одним з головних завдань процесу «українізації» системи освіти стало створення нової соціальної основи держави через пролетаризацію студентства. Першочергово до вишів мали залучати вихідців із робітників та селян [6, с. 746]. Партійні осередки ВНЗ мали спостерігати за тим, щоб представники саме цих соціальних категорій мали перевагу при вступі. Це дало можливість наповнити інститути тими прошарками населення, які раніше не мали змоги навчатися у вищій школі. Звісно, освітній рівень вступників не був високим [22, арк. 44]. Відповідно, умови вступу занизили, порівняно з дореволюційними [6, с. 746]. До того ж, сама система вищої освіти УСРР зазнала докорінних змін.

Усі заклади вищої школи складалися з двох рівнів. Перший – технікуми, які мали готувати фахівців для виробництва. Другий – інститути, що готували спеціалістів, які мали керувати відповідною ланкою виробництва. Окрім того, виші поділялися на шість кваліфікаційних напрямків: індустріально-технічний, сільськогосподарський, соціально-економічний, педагогічний, медичний, художній [6, с. 653]. Тобто, вища школа фактично наближалася до середньої спеціалізованої освіти. Це, дійсно, надавало більш спрощену освітню програму для тих верств населення, які не мали високого рівня знань на момент вступу до ВНЗ.

Поновлення студентства україномовною сільською молоддю об'єктивно сприяло «українізації» вищої школи [23, арк. 4]. Однак, спостерігалася нерівномірність розподілу українського студентства за напрямками освіти. Біль-

шість вступників обирали сільськогосподарський та педагогічний напрям. У той же час інститути індустріально-технічної та медичної ланки менше наповнювалися українським студентством. Так, за статистикою Наркомпросу, національний склад студентів та відповідний рівень викладання української мови в інститутах у 1926–1927 навчальному році становив у відсотках:

Напрямок навчання	Кількість українців (%)	Викладання українською мовою в інститутах
індустріально-технічна	34,6	12,0
сільськогосподарська	68,5	61,0
соціально-економічна	48,8	16,0
педагогічна	62,2	56,8
медична	34,7	10,5
художня	52,6	46,8

Ця таблиця з показниками відсотків українського студентства [24, арк. 4] та викладання українською мовою в інститутах [25, арк. 101] складена автором з використанням архівних матеріалів.

Як свідчить аналіз етнічного складу студентів в УСРР, за період з 1926 р., українці не складали більшості. Вони домінували лише у сільськогосподарських та педагогічних освітніх закладах, а також у нечисленних художніх. В інститутах соціально-економічного напрямку їхня чисельність не досягала й половини. Найменший відсоток українських студентів був у індустріально-технічних і медичних навчальних закладах. Рівень україномовного викладання у ВНЗ залишався низьким. Лише в інститутах сільськогосподарського та педагогічного напрямку більше половини предметів викладалися українською мовою. В інших вишах цей показник не досягав і 50 %. Загальний показник викладання українською мовою залишався нижчим за 30 %. Отже, рівень викладання українською мовою значно відставав, навіть від показників наповнення ВНЗ студентами-українцями.

Виходячи з аналізу показників педагогічного напрямку освіти, можна стверджувати, що в цей період закладалися українізовані педагогічні кадри. Саме вони мали навчати українською мовою наступні покоління учнів і студентів, саме вони мали стати основою української вищої школи в разі продовження політики «українізації». Але припинення «українізації» не дало змоги втілити це в життя.

Таким чином, підсумовуючи, можемо зазначити: офіційно більшовики декларували процес впровадження української мови в систему вищої школи, як першочергове завдання, це повинно було створити нове соціальне підґрунтя для більшовицької влади, оскільки мала відбутися заміна суспільної бази держави з буржуазної інтелігенції на «пролетарську». Запровадження української мови у ВНЗ використовувалося як метод для реалізації цього завдання. Впровадження мови відбувалося послідовно і достатньо продумано. Короткі строки запровадження не могли зробити «українізаційну» політику якісною, що наштовхує на припущення про підхід до цієї політики як тимчасової та вимушеної. Запровадження української мови не викликало великої підтримки на місцях і сприймалося окремими викладачами, як «насилницьке». Ускладнювала процес нестача кваліфікованих україномовних викла-

дачів, відсутність українських посібників та повільне наповнення ВНЗ українським студентством.

1. *Верменич Я. В.* Мовна політика і національна свідомість: уроки минулого і сьогодення / Я. В. Верменич, Л. П. Нагорна // Національна культура в сучасній Україні. – К.: Україна, 1995. – С. 261–278. 2. *Даниленко В. М.* Сталінізм на Україні 20–30 рр. / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1992. – 342 с. 3. *Касьянов Г. В.* Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті роки) / В. Г. Касьянов, В. М. Даниленко. – К.: Наук. думка, 1991. – 96 с. 4. *Кульчицький С. В.* Зміст радянської українізації 20-х років / С. В. Кульчицький // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 66–70. 5. *Сергійчук В. І.* Українізація Росії. Політичне ошукаство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках / В. І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – 336 с. 6. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні / Сірополко С. – К.: Наукова думка, 2001. 7. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси / Л. В. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький,

О. Є. Лисенко. – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 2 Радянський проект для України. – 531 с. 8. Українська мова у XX ст.: історія лінгвоциду: Документи і матеріали / Упорядник В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька / За ред. Л. Масенко. – К.: Видавничий дім Києво-Могилянської академії, 2005. – 399 с. 9. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2455. – Арк. 72. 10. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1976. – Арк. 123–126. 11. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2456. – Арк. 17. 12. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1977. – Арк. 26. 13. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2455. – Арк. 79. 14. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1976. – Арк. 108. 15. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1976. – Арк. 109. 16. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2456. – Арк. 28. 17. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1976. – Арк. 111. 18. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2458. – Арк. 34. 19. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1978. – Арк. 41. 20. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1976. – Арк. 108. 21. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2458. – Арк. 1. 22. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2491. – Арк. 44. 23. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2703. – Арк. 4. 24. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2703. – Арк. 4. 25. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2491. – Арк. 101.

Олександр Киричок

### Етичні чесноти та політичні максими у «Слові о полку Ігоревім»

*В статті досліджується система чеснот, представлена у «Слові о полку Ігоревім», розуміння честі і слави та співвідношення чеснот і політики. Автор спробував реконструювати внутрішню структуру чеснот і порівняти їх із давньоруськими політично-філософськими ідеями.*

*The system of virtues, represented in the «Word about Igor's Regiment» as well as understanding of honor and fame, correlation of virtues and politics are researched in the article. The author tries to reconstruct an internal structure of virtues and compares this system of virtues with the Ancient Rus' political and philosophical ideas.*

Відомий сучасний філософ Елеседа Макінтайр дає наступне визначення чеснот, вказуючи, щоправда, на його пробність і неповноту: «Чесноти – це набуті людські якості, володіння і вправління в яких робить нас спроможними досягти внутрішніх благ практики і без яких ці внутрішні блага недосяжні» [8, с. 283]. Дане визначення цікаве тим, що вказує на два важливі моменти, що пов'язують між собою етику і політику, – *внутрішні блага та практику*. Якщо розглядати політичну практику як своєрідне мистецтво, то досконале володіння ним потребує певного набору чеснот; окрім того їхня відсутність у людини перетворює досконалу політичну практику на недосяжну мету. Таким чином, чеснота виступає нібито середньою ланкою, медіатором між етикою та політикою, і балансує на межі між рефлексіями філософськими та політичним. Таке балансування, по суті, й становить зміст політичної філософії. Дане визначення, не зважаючи на те, що Е. Макінтайр на сьогодні є чи не найавторитетнішим дослідником у галузі етики чеснот, не є ні єдиним, ні загально визнаним, однак, як би не варіювалося розуміння чеснот, вони завжди виступають як певні властивості людини або політичної спільноти, що набуваються в процесі практики і проявляються у ній, в тім числі й у практиці політичній.

Нашою метою є дослідження головних чеснот, представлених у «Слові о полку Ігоревім» (далі «Слові...»). Звісно, великою спокусою є розглянути їх у контексті «середньовічної системи чеснот» з метою встановити відповідність або невідповідність їх цій системі, що надало б додаткових аргументів чи заперечень у вирішенні питання автентичності тексту. Але, на жаль, такого феномена як «середньовічна система чеснот» просто не існувало. Середньовіччя (якщо розглядати його як особливий тип філософування), не зважаючи на декларовані, нібито уніфікаційні тенденції та намагання, було епохою різноманітностей, суперечок, політичних та моральних конфліктів. Е. Макінтайр, розглядаючи чесноти в історичному контексті, вказує на достатньою мірою представлену у Серед-

ньовіччі форму так званого «героїчного» суспільства – як залишку дохристиянських часів. «Часто ці форми та історії, – пише філософ, – були християнізовані таким чином, що язичницький король-воїн міг стати християнським лицарем, не зазнавши істотних змін» [8, с. 247].

Ми можемо констатувати факт, що «Слова...» (коли б і ким воно не було написано) відбиває переважно чесноти саме такого «героїчного» суспільства. Їхня важлива особливість полягала в тому, що вони за природою своєю з необхідністю мають політичне походження, адже головна соціальна група, представлена у «Слові...», – це військова спільнота, яка має чітко визначений статус у державі, системі прав, привілеїв, обов'язків, політичних ролей і функцій. Вона осмислюється як метафізична родина, об'єднана, за словами Ф. Кардіні, «...відчуттям корпоративної спільноти, розумінням дружби, поваги до спільного володіння загальним набутком і бажанням розділяти загальну участь своєї когорти» [6, с. 105]. Приналежність до цієї політичної спільноти вимагає володіння певними чеснотами, без яких неможливо успішно відігравати свою політичну роль і виконувати свої політичні функції. Зрештою володіння цими чеснотами дає «внутрішнє благо», – те, до чого слід прагнути і чого слід бажати політику. Поняття «внутрішнє благо» тут позначає «переживання» чесноти. Давньоруський князь, як центр політичного універсуму, може проявити таку чесноту, як хоробрість, захопивши велику здобич у бою, однак він може це робити або ж задля наживи, або ж задля випробування самого себе і внутрішнього задоволення. Тільки у другому випадку чеснота є «справжньою», вона призводить до «внутрішнього блага». Меркантильні міркування у розглянутому прикладі, навпаки, є чимось зовнішнім.

Аналіз «Слова...» кількісними методами показує, що найчастіше у тексті висвітлюються такі чесноти, як *честь* і *слава*, хоча, звісно ж, цими категоріями не вичерпується весь спектр чеснот, представлених у вербальних контекстах «Слова...». Всі вони отримують свою практичну реалі-